

MITROPOLIA OLTENIEI

REVISTA

ARHIEPISCOPIEI CRAIOVEI,
ARHIEPISCOPIEI RÂMNICULUI,
EPISCOPIEI SEVERINULUI ȘI STREHAIEI,
EPISCOPIEI SLATINEI ȘI ROMANAȚILOR
ȘI
A FACULTĂȚII DE TEOLOGIE - CRAIOVA

ANUL LXXII (861-864), NR. 9-12, SEPTEMBRIE-DECEMBRIE, 2020

EDITURA MITROPOLIA OLTENIEI
CRAIOVA
ISSN 1013-4239

Se poate vorbi despre o „ciocnire a civilizațiilor” în secolul XXI?

Pr. Conf. Univ. Dr. ADRIAN BOLDIȘOR¹

Cuvinte cheie: *ciocnirea civilizațiilor, Ortodoxie, Islam, drepturile omului*
Keywords: *the clash of civilizations, Orthodoxy, Islam, human rights*

Introducere

În zilele noastre, în contextul migrației crescânde a populației musulmane în Europa, provocată de războaiele din Siria și din alte zone, se pune din ce în ce mai mult întrebarea dacă există pericolul „islamizării Europei” în urma „ciocnirii civilizațiilor”. Ultima formulă nu este nouă, ea creând o adevărată dispută în trecut. Însă discuțiile trebuie să aibă în vedere și alte întrebări care sunt puse în prezent: mai este Europa creștină? Se poate vorbi de un conflict intrinsec între creștinism și islam, care erupe la anumite perioade de timp? Cum trebuie să răspundă lumea creștină la aceste probleme cu care se confruntă în zilele noastre, între care fenomenul migrației este doar unul dintre ele?²

În acest studiu ne vom opri la tema „ciocnirii civilizațiilor”,³ la impactul pe care această formulare a avut-o în lume la sfârșitul sec. al XX-lea și la conotațiile pe care le are pentru timpurile noastre. Actualitatea cercetării pornește de la realitățile pe care nu le mai poate contesta nimeni, la nivel global accentuându-se problemele care îi afectează pe oameni: conflictele din diverse teritorii, situațiile economice dificile în anumite regiuni de pe glob, ajungându-se până la crize financiare și la modificări sociale importante, în care populațiile majoritare trebuie să trăiască alături de minorități pe care, de cele mai multe ori, nu le cunosc și nu le acceptă. Demografia lumii s-a schimbat radical influențând și felul în care sunt percepute religiile, culturile și etniile cu care se intră în contact în mod repetat. Problema refugiaților și migranților reprezintă o preocupare de mare interes, astfel încât societățile actuale și-au modificat structurile din punct de

¹ Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie.

² Vezi în aceste sens: Pr. ADRIAN BOLDIȘOR, *Ortodoxia ieri, azi, mâine. Teme intercreștine și interreligioase pentru secolul XXI*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2019, pp. 133-144; Pr. Conf. Univ. Dr. ADRIAN BOLDIȘOR, „Impactul fenomenului migrației asupra dialogului interreligios. Perspectivă ortodoxă”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12/2019, pp. 109-121.

³ Am preluat în acest articol o parte din cercetările noastre din lucrarea: Pr. ADRIAN BOLDIȘOR, *Ortodoxia ieri, azi, mâine. Teme intercreștine și interreligioase pentru secolul XXI*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2019, pp. 6-23.

vedere demografic. Este din ce în ce mai greu să se vorbească de o lume creștină, musulmană, hindusă etc., ci de societăți plurireligioase, astfel încât „harta lumii în care trăim nu poate fi colorată în culori creștine, musulmane sau hinduse, ci oricare parte a lumii este presărată cu culorile și texturile întregului”.⁴

De la aceste realități s-a cristalizat și teoria „ciocnirii civilizațiilor” care a trezit discuții îndelungate, scindând lumea între apărători și contestatari.

Ciocnirea civilizațiilor – o carte care a stârnit multe controverse

În anul 1993, Samuel Huntington publica articolul „The Clash of Civilizations?” („Ciocnirea civilizațiilor?”) în revista *Foreign Affairs*,⁵ trezind discuții aprinse în întreaga lume. Mai târziu, politologul american avea să noteze în legătură cu ecourile produse în urma acestei apariții: „Oamenii au fost impresionați, intrigăți, ultragiați, speriați și aduși în stare de perplexitate de argumentul meu potrivit căruia dimensiunea centrală și cea mai periculoasă a politicii globale pe cale de apariție va fi conflictul între grupuri ce aparțin de civilizații diferite. Orice altceva a mai făcut acest articol, în mod sigur el a călcat pe nervi persoane aparținând tuturor civilizațiilor”.⁶

La trei ani distanță, în anul 1996, autorul publica celebra carte ce excludea din titlu semnul întrebării, primind adaosul „refacerea ordinii mondiale”: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (*Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*). Cartea, tradusă în mai multe limbi și devenită *best-seller*, a stârnit controverse și mai aprinse, pornind de la tema centrală: „Atât viitorul păcii, cât și cel al Civilizației depind de înțelegerea și cooperarea dintre liderii politici, spirituali și intelectuali ai marilor civilizații ale lumii. În ciocnirea civilizațiilor, Europa și America vor sta împreună sau vor fi separate. În marea ciocnire, «adevărata ciocnire» globală între Civilizație și barbarism, marile civilizații ale lumii, cu bogatele lor realizări din domeniul religiei, artei, literaturii, filosofiei, științei, tehnologiei, moralității și compasiunii vor sta de asemenea împreună sau vor fi separate. În era pe cale de a se naște, ciocnirile dintre civilizații reprezintă cele mai mari amenințări la adresa

⁴ DIANA L. ECK, „The Christian Churches and the Plurality of Religious Communities”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, Edited by Emmanuel Clapsis, WCC Publications, Geneva. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004, p. 12.

⁵ SAMUEL P. HUNTINGTON, „The Clash of Civilizations?”, în: *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, 1993, pp. 22-49.

⁶ SAMUEL P. HUNTINGTON, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducător: Radu Carp, prefață: Iulia Motoc, Ed. Antet, București, 1998, p. 11.

păcii mondiale, iar o ordine internațională bazată pe civilizații este cea mai sigură pază împotriva războiului mondial”.⁷

În analiza sa, Huntington avea în vedere căderea blocului comunist din Europa de Est și încetarea Războiului Rece, evenimente care au condus la schimbări majore în rândul multor popoare. În aceste condiții, „politicile globale încep să se reconfigureze de-a lungul liniilor culturale (...). În lumea posterioară Războiului Rece, steagurile contează, asemenea altor simboluri ale identității culturale, printre care cruci, semilune, chiar obiecte de acoperit capul, deoarece cultura contează, iar identitatea culturală reprezintă ceea ce este cel mai mult încărcat de semnificații pentru majoritatea oamenilor. Aceștia descoperă identități noi, însă adeseori vechi care duc la războaie noi, însă adeseori vechi și mășăluiesc sub steaguri noi, însă adeseori vechi care duc la războaie cu dușmani noi, însă adeseori vechi”.⁸ Cei care își caută identități noi pornind de la elementul etnic ajung să se dușmănească cu alți oameni prezenți în liniile ce separă marile civilizații.

După terminarea Războiului Rece, politica locală se bazează pe politica etnicității, în timp ce politica globală se întemeiază pe politica civilizațiilor. Astfel, conflictele nu vor fi între diferitele clase sociale, ci între popoare ce aparțin culturilor lumii. Cele mai mari conflicte sunt cele care se produc de-a lungul liniilor de falie dintre civilizații. „În lumea posterioară Războiului Rece, cultura este o forță ce deopotrivă divide și unifică. Popoare separate de ideologie însă unite prin cultură se unesc (...). Timp de patruzeci și cinci de ani Cortina de Fier a fost principala linie de diviziune în Europa. Această linie s-a mișcat câteva sute de kilometri mai la est. Ea este acum linia ce separă popoarele creștinătății occidentale, pe de o parte, de popoarele musulmane și ortodoxe, pe de altă parte”.⁹

Potrivit lui Huntington, lumea în care trăim este definită prin opt civilizații mari care interacționează pornind de la modelele culturale ce le caracterizează: sinică (civilizația chineză), japoneză, hindusă, islamică, ortodoxă, occidentală, latino-americană, africană (posibilă). În zilele noastre statele se definesc pornind de la termenii civilizației, cooperând cu state ce au culturi similare sau comune, intrând în conflicte cu cele de culturi diferite. În aceste condiții, istoria umanității este o istorie a civilizațiilor, iar civilizația este o realitate culturală, chiar dacă au existat voci, mai ales în Germania, care au separat cultura de civilizație. Atât civilizația, cât și cultura se referă în general la modul de viață al oamenilor, civilizația fiind „un mare document de cultură”. „Totuși dintre toate elementele obiective care definesc civilizațiile, cel mai important este, în mod frecvent, religia,

⁷ IBIDEM, pp. 479-480.

⁸ IBIDEM, pp. 25-26.

⁹ IBIDEM, pp. 36-37.

așa cum subliniau atenienii”.¹⁰ O civilizație este cea mai întinsă entitate culturală, astfel încât „fiecare civilizație se vede pe ea însăși ca fiind centrul lumii și își scrie istoria ca pe drama centrală a istoriei umane. Acest lucru a fost poate mai adevărat în ceea ce privește Occidentul decât pentru alte culturi. Totuși, asemenea puncte de vedere monocivilizaționale au o importanță și o utilizare scăzută într-o lume multicivilizațională. Savanții civilizațiilor au recunoscut de mult acest truism”.¹¹

Expresia „civilizație universală” se referă mai ales la lumea occidentală. Unul dintre argumentele importante care indică nașterea unei civilizații este procesul de modernizare ce începe în sec. al XVIII-lea și se caracterizează prin industrializare, urbanizare, alfabetizare, educație, bogăție, mobilizare socială, structuri ocupaționale complexe și diversificate. Totuși ar fi o greșală să se identifice civilizația modernă cu cea occidentală și viceversa, deoarece caracteristicile principale ale Occidentului prin care se diferențiază de celelalte civilizații (moștenirea clasică, catolicismul și protestantismul, limbile europene, separarea autorităților spirituale și temporale, supremația regulii de drept, pluralismul social, colectivitățile reprezentative, individualismul) sunt premergătoare modernizării sale. Niciunul dintre acești factori nu a fost specific doar Occidentului, însă combinația lor a dat calitatea specifică acestuia. „Aceste concepte, practici și instituții au fost pur și simplu mai răspândite în Occident decât în alte civilizații. Ele formează cel puțin o parte a nucleului esențial continuu al civilizației occidentale. Ele sunt ceea ce este occidental dar nu modern pentru Occident. Ele sunt de asemenea în mare măsură factorii care au autorizat Occidentul să ia conducerea, modernizându-se pe ei înșiși și modernizând lumea întreagă”.¹² Reacțiile împotriva occidentalizării nu au întârziat să apară și, de-a lungul timpului, au existat societăți non-occidentale care s-au modernizat fără a renunța la propria cultură și la tradițiile indigene, deși au adoptat la scară largă valorile, instituțiile și practicile occidentale. În schițarea raportului dintre Ortodoxie și lumea occidentală, Samuel Huntington insista asupra ideii că națiunile ortodoxe nu sunt parte a civilizației occidentale. Pornind de la faptul că diferențele la nivel politic și economic între civilizații își au bazele în diferitele lor culturi, lumea ortodoxă s-ar apropia mai mult de cea musulmană.

În prima parte a sec. al XX-lea se afirma din ce în ce mai des că modernizarea va duce la dispariția religiei ca element semnificativ al existenței umane. În a doua jumătate a aceluiași secol s-a văzut că, deși modernizarea s-a răspândit la nivel global, s-a produs o readeptare, tot

¹⁰ IBIDEM, p. 59.

¹¹ IBIDEM, p. 78.

¹² IBIDEM, p. 105.

globală, a religiei, numită „*la revanche de Dieu*” („*revanșa lui Dumnezeu*”). Principala cauză a acestui reviriment a fost, surprinzător pentru unii, tocmai modernizarea. Astfel, „renașterea religioasă pretutindeni în lume constituie o reacție împotriva laicizării, relativismului moral, nepăsării de sine și o reafirmare a valorii ordinii, disciplinei, muncii, ajutorului reciproc și a solidarității umane. Grupurile religioase răspund nevoilor sociale ignorate de birocrăția statală. Aceste nevoi includ ajutorul serviciilor medicale și spitalicești, grădinițe și școli, îngrijirea bătrânilor, asistență promptă în cazul catastrofelor naturale sau de alt tip, prosperitate și sprijin social în timpul perioadelor de privațiuni economice. Prăbușirea ordinii și a societății civile creează goluri ce sunt umplute de grupuri religioase, adesea fundamentaliste. Dacă religiile tradiționale dominante nu ies în întâmpinarea nevoilor emoționale și sociale ale dezrădăcinaților, alte grupuri religioase o fac și în acest proces ele extind religia în viața socială și politică”.¹³ Indigenizarea și renașterea religiei sunt fenomene globale, în timp ce mișcările de renaștere religioasă din timpurile noastre sunt antilaice, antiuniversale și, dacă nu sunt creștine, sunt antioccidentale și se opun modernismului.

În noua ordine globală care s-a născut, statele de nucleu ale marilor civilizații au luat locul celor două puteri din timpul Războiului Rece (SUA și Rusia), care erau principalii poli de atracție pentru alte țări, producându-se astfel schimbări importante mai ales în civilizațiile occidentală, ortodoxă și sinică.

În ceea ce privește Europa, discuțiile s-au purtat de-a lungul timpului în legătură cu identificarea și trasarea granițelor continentului, mai ales în partea de Est, pornind de la dorința și necesitatea integrării anumitor state în UE și în NATO. „Cel mai evident și pătrunzător răspuns la aceste întrebări este dat de marea linie istorică ce a existat timp de secole și care separă popoarele creștine occidentale de cele musulmane și ortodoxe. Această linie datează de la divizarea Imperiului Roman în secolul al IV-lea și de la crearea Imperiului Sfânt Roman în secolul al X-lea. A fost aproape neschimbată de cel puțin cinci sute de ani. Începând din nord, linia se întinde de-a lungul a ceea ce sunt acum frontierele Finlandei, Rusiei și ale statelor baltice (Estonia, Letonia și Lituania), prin vastul Belarus, prin Ucraina, separând greco-catolicii de ortodocși prin România, separând Transilvania, cu populația ei maghiară catolică, de restul țării și prin fosta Iugoslavie, de-a lungul frontierei ce separă Croația și Slovenia de celelalte republici. Desigur, în Balcani, această linie coincide cu divizarea istorică între imperiile austro-ungar și otoman. Aceasta este frontiera culturală a Europei și în lumea posteroară Războiului Rece; ea este, de asemenea,

¹³ IBIDEM, p. 142.

frontiera politică și economică a Europei și a Occidentului. Paradigma civilizațională produce astfel un răspuns bine conturat și evident la întrebarea cu care se confruntă vest-europenii: unde se termină Europa? Europa se termină acolo unde creștinătatea occidentală se termină și încep Islamul și Ortodoxia. Acesta este răspunsul pe care vest-europenii doresc să-l audă, pe care îl sprijină, majoritatea dintre ei *sotto voce* și pe care numeroși lideri intelectuali și politici l-au aprobat explicit”.¹⁴

Unii cercetători au arătat că Europa Centrală cuprinde teritoriile fostului Imperiu Habsburgic, Polonia și estul Germaniei, în timp ce Europa de Est cuprinde regiunile dezvoltate sub egida Bisericii Ortodoxe: Bulgaria și România, spre Marea Neagră, și părțile europene ale fostei Uniuni Sovietice. Această separație se poate vedea, după aceiași cercetători, și în felul în care au progresat țările centrale față de cele estice după căderea blocului comunist, ajungându-se până la o linie ce separă zonele catolice și protestante de cele ortodoxe, creându-se astfel o adevărată falie culturală. Acest criteriu a devenit și unul de integrare în structurile europene, iar Huntington dădea, în anul 1996, mici șanse României și Bulgariei să devină membre depline ale UE în comparație cu țările central-europene. Aceleași criterii au stat pentru un timp și la primirea acestor state în NATO. Totuși, în această schemă există și două excepții: Grecia, țară non-occidentală („este, de asemenea, o anomalie, *outsider*-ul ortodox din organizațiile occidentale”), și Turcia, țară musulmană.¹⁵

Rusia reprezintă un caz aparte, greu de încadrat într-o anumită structură. De asemenea, greu de încadrat erau și multe țări desprinse din fosta Uniune Sovietică (exemplul Ucrainei). „John Morrison remarca faptul că relația ruso-ucrainiană este pentru estul Europei ceea ce este relația franco-germană pentru Europa Occidentală. Întocmai cum cea din urmă stă la baza nucleului Uniunii Europene, cea dintâi reprezintă nucleul esențial al unității în lumea ortodoxă”.¹⁶

Huntington vedea relațiile viitoare dintre state și grupurile ce aparțin diferitelor civilizații ca fiind antagonice, soldându-se cu războaie. Liniile sau faliile cele mai violente sunt între adepții Islamului și vecinii ortodocși, hinduși, africani și creștinii occidentali, la nivel „micro”, iar la nivel „macro” între societățile musulmane și asiatice, pe de o parte, și Occidentul, pe de altă parte. „Este posibil ca cele mai periculoase ciocniri ale viitorului

¹⁴ IBIDEM, pp. 231-232.

¹⁵ În legătură cu România și Bulgaria, în ceea ce privește aderarea la UE și NATO, realitățile istorice au fost cu totul altele decât cele prezentate de Huntington în anul 1996. Astfel, cele două țări au aderat la NATO în 2004 și la UE în 2007.

¹⁶ SAMUEL P. HUNTINGTON, *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, p. 246. Este de analizat și această afirmație a lui Huntington în lumina ultimelor evenimente referitoare la relația dintre Rusia și Ucraina.

să apară din interacțiunea aroganței occidentale, intoleranței islamice și a afirmării asiatice”.¹⁷ În cele din urmă, „civilizațiile sunt ultimele triburi umane și ciocnirea civilizațiilor reprezintă conflictul tribal pe scară globală”.¹⁸

Mai mulți cercetători occidentali au încercat să argumenteze faptul că Occidentul nu trebuie să aibă probleme cu Islamul, ci doar cu islamiștii extremiști violenți. Însă, „patrusprezece secole de istorie demonstrează contrariul. Relațiile între Islam și Creștinism, deopotrivă ortodox și occidental, au fost deseori furtunoase. Fiecare a fost Celălalt al celuilalt”.¹⁹ Islamul este singura civilizație care a amenințat periculos și a pus la îndoială supremația Occidentului de cel puțin două ori: în 1453 (căderea Constantinopolului) și în 1529 (asediul Vienei). Cauzele conflictelor dintre creștini și musulmani nu se găsesc în cruciadele din sec. al XII-lea și nici în fundamentalismul musulman al sec. al XX-lea, ci provin „din natura celor două religii și a civilizațiilor bazate pe ele”.²⁰ Pe de o parte, conflictul a fost provocat de diferențele dintre cele două religii (raportul dintre religie și politică), iar, pe de altă parte, de similitudinile dintre ele (amândouă sunt religii monoteiste, universale, misionare). „Problema fundamentală a Occidentului nu este fundamentalismul islamic, ci Islamul, o civilizație diferită ai cărei membri sunt convingși de superioritatea culturii lor și sunt obsedați de inferioritatea puterii lor”.²¹

Un caz elocvent în susținerea tezei lui Huntington este reprezentat de războiul din Bosnia, care a fost un adevărat război al civilizațiilor. „Cei trei participanți primari proveneau din civilizații diferite și erau aderenți la religii diferite. Cu o excepție parțială, participarea actorilor secundari și terțiari a urmat exact același model civilizațional. Statele și organizațiile musulmane s-au raliat cu bosniacii musulmani și s-au opus croaților și sârbilor. Țările și organizațiile ortodoxe i-au sprijinit pe sârbi și s-au opus croaților și musulmanilor. Guvernele și elitele occidentale i-au sprijinit pe croați, i-au criticat aspru pe sârbi și au fost în general indiferenți față de musulmani sau le-a fost teamă de aceștia. Pe măsură ce războiul continua, ura și clivajele între grupuri se adânceau, iar identitățile lor religioase și civilizaționale se intensificau, cel mai frecvent în rândul musulmanilor. În general, lecțiile date de războiul bosniac au fost, în primul rând, că participanții la războaiele liniilor de falie pot conta pe primirea de ajutor care poate fi substanțial de la ruda lor civilizațională, în al doilea rând, că un asemenea ajutor poate afecta semnificativ cursul războiului și, în al treilea

¹⁷ IBIDEM, p. 265.

¹⁸ IBIDEM, p. 304.

¹⁹ IBIDEM, p. 307.

²⁰ IBIDEM, p. 309.

²¹ IBIDEM, p. 321.

rând, că guvernele și popoarele ce fac parte dintr-o civilizație nu risipesc sânge și comori pentru a ajuta pe cei dintr-o altă civilizație să lupte într-un război al liniilor de falie”.²²

„Ciocnirea civilizațiilor” – între acceptare și respingere. Poziția ortodoxă

Atacul de la 11 septembrie 2001 a părut unora și continuă să pară și în zilele noastre o imagine a confruntării dintre militanții musulmani fundamentaliști și cultura occidentală ce își are originea în creștinism, cele mai dese cuvinte folosite în acele zile și în cele următoare fiind „jihad” și „cruciadă”. În același timp, atacul a fost perceput ca o validare a tezei „ciocnirii civilizațiilor” formulată de Huntington cu doar câțiva ani înainte. Din acest moment, religia a devenit motiv de discuție în cadrul majorității întâlnirilor internaționale, indiferent de tema abordată. Lumea a început să se gândească tot mai mult la problema violenței ce reprezintă o pată neagră pe imaginea istoriei recente. Aceste teme au fost abordate în cadrul mai multor dezbateri la care au participat lideri religioși din întreaga lume care au venit cu răspunsuri conform propriilor tradiții la problemele ridicate de noile realități.²³

În aceste condiții, ideile cuprinse în cartea lui Huntington au provocat discuții aprinse la nivel global. Chiar și autorul a fost surprins de felul în care argumentația lui a fost fie susținută, fie atacată. Paradoxul a apărut atunci când cei care s-au văzut a fi „fotografiați” în teoria lui Huntington s-au întors împotriva acesteia. Au fost și unii autori care au considerat că aceste idei trebuie să fie examinate și să se acționeze astfel încât teoria să nu devină realitate. Politologul american a fost preocupat în primul rând să găsească argumente care să susțină realitățile și realizările actuale, împotriva formelor care o amenință, nefiind compatibile cu aceasta. Cei care au privit pozitiv provocarea au propus soluția dialogului interreligios și intercultural, accentuând faptul că realitatea multiculturală și plurireligioasă modernă nu exclude pe nimeni care dorește să-și manifeste propriul mod de viață. Drepturile omului și respectul față de ceilalți sunt valori ale lumii moderne, permițându-le oamenilor să se exprime în felul în care aleg sau gândesc. În cele din urmă, teoria propusă de Huntington nu a condus la autocritică, ci la argumente apologetice, uneori agresive.

Unul dintre reproșurile aduse acestei teorii a fost acela că ignoră posibilitățile reconcilierii, care are la bază, în primul rând, iertarea creștină. Iertarea și reconcilierea sunt cele două elemente pe care creștinismul le

²² IBIDEM, pp. 431-432.

²³ KONRAD RAISER, „Violence and Religion in Pluralistic Societies”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, pp. 90-91.

accentuează în mod deosebit în procesul promovării păcii între oameni, indiferent de religia căreia îi aparțin. În tratarea acestei teme trebuie pornit de la realitatea omului ca ființă personală care se deschide celorlalți oameni, creați și ei după chipul lui Dumnezeu. Iertarea și reconcilierea își găesc bazele în învățătura antropologică cu referire la crearea omului după chipul lui Dumnezeu și la mântuirea tuturor în Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat. Astfel, toate se reinnoiesc în Biserică, Trupul tainic al Domnului.²⁴ Biserica ocupă un loc important în construirea unei societăți trainice, rol ce îi este atribuit de Dumnezeu prin faptul că aici sunt așteptați și primiți toți cei care își manifestă această dorință.

Într-un studiu despre locul pe care îl ocupă Biserica în lumea postcomunistă, Christos Yannaras opunea rolul Bisericii creștine realităților concrete ale acestei lumii. Astfel, Biserica trebuie să răspundă necesității umane celei mai adânci, transcenderea morții fiind singura care se opune consumismului specific societății actuale. „O înțelegere obișnuită a rolului Bisericii în lumea postcomunistă necesită criterii care ne permit să discernem realitatea Bisericii în mod empiric și să o distingem de imitații”.²⁵ În vederea recunoașterii autenticității bisericești trebuie avute în vedere două criterii: proclamarea victoriei asupra morții și cadrul instituțional care asigură unitatea și continuitatea autenticității ecleziale în istorie, adică succesiunea apostolică. Realitatea empirică a naturii Bisericii este cuprinsă în fiecare persoană umană care se află în relație cu alte persoane.

O analiză a lumii occidentale actuale scoate în evidență faptul că „marxismul modern sau materialismul capitalist istoric este un produs intrinsec al dezvoltării revoluției metafizice a Iluminismului – și al civilizației noi pe care a fondat-o”.²⁶ În cartea sa, Samuel Huntington a pornit de la două civilizații europene pe care le-a prezentat gata formate, ambele cu baze religioase și cu rivalități evidente care s-au observat mai întâi în diferențele acumulate de-a lungul timpului: pe de o parte, societățile întruchipate de tradițiile religioase catolică și protestantă, iar, pe de alta, societățile ce aparțin Creștinismului ortodox și Islamului. În demersul său, autorul a ignorat însă multe realități specifice Europei. El a descris civilizațiile ortodoxă și islamică ca fiind adevărate pericole pentru civilizația occidentală, nefiind în stare să asimileze realizările modernității occidentale: prioritatea absolută a drepturilor individuale, a liberalismului politic și angajarea exclusivă a raționalismului funcțional în vederea creșterii

²⁴ RODNEY L. PETERSEN, „Forgiveness and Reconciliation in Christian Theology. A Public Role for the Church in Civil Society”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, pp. 110-129.

²⁵ CHRISTOS YANNARAS, „The Church in the Postcommunist World”, în: *International Journal for the Study of the Christian Church*, 3:1, 2003, p. 32.

²⁶ IBIDEM, p. 36.

productivității. „Este destul de clar faptul că, criteriile lui Huntington cu privire la diferența culturală între tradițiile religioase europene sunt rezultatul rebeliunii anti-religioase europene. Drepturile individuale, liberalismul politic, raționalismul utilitar, dezvoltarea economică și progresul sunt cele mai reprezentative rezultate ale filosofiei Iluminismului și sunt produse ale insistenței zeloase europene moderne asupra naturalismului ca substitute pentru ontologia, cosmologia și antropologia creștină”.²⁷ Astfel, politologul american a accentuat și a impus în demersul său materialismul istoric ca propriul criteriu în vederea determinării diferențelor culturale reprezentate de tradițiile religioase europene rivale. „În cele din urmă, Huntington, neintenționat și chiar inconștient, are dreptate: dacă vorbim despre «rivalitate» culturală între catolicism/protestantism și Ortodoxia răsăriteană, sau între materialismul istoric și Biserica, ne referim la aceeași realitate socio-istorică”.²⁸

În cadrul studiului întreprins de Huntington trebuie analizată și realitatea după care Occidentul de astăzi se caracterizează prin supremația nihilismului metafizic și materialismului istoric. În acest context, diferențele, iar nu rivalitățile dintre cele două tradiții, occidentală și ortodoxă, pornesc de la două paradigme diferite ce le definesc. „Incapacitatea” Ortodoxiei de a asimila paradigma culturală occidentală, în ciuda eforturilor sale, nu constituie o rivalitate, deoarece Ortodoxia are ca prioritate promovarea relațiilor interpersonale față de accentul pus în lumea occidentală pe disciplina individuală.

Realitatea de astăzi arată faptul că rolul confesiunilor creștine în lumea postcomunistă este unul marginal, viața religioasă fiind limitată la viața privată caracterizată prin individualism. În zilele noastre se adâncește din ce în ce mai mult criza culturală ce poate fi depășită doar prin relațiile de comuniune dintre oameni. Trebuie să existe o conlucrare intensă în vederea îndepărtării pericolului individualismului prin care se pierde calitatea umană. Oamenii trebuie să se reintegreze în viața comunitară a parohiei și eparhiei, trecutul recăpătându-și astfel caracterul viu pentru orice realitate personală nouă, deoarece viața eclesială oferă comuniunea personală.

Într-o analiză a locului Ortodoxiei în lumea occidentală contemporană, Mitropolitul Ioan Zizioulas sublinia importanța conștientizării faptului că în acest moment o mare parte a lumii este dominată de cultura și civilizația occidentală, prezente în toate sectoarele vieții oamenilor. Superioritatea din punct de vedere politic și economic a impus țările occidentale ca modele pentru alte țări din lume. În contextul actual, Ortodoxia trebuie să-și prezinte etosul, iar nu să se transforme într-o religie

²⁷ IBIDEM, pp. 36-37.

²⁸ IBIDEM, p. 37.

„exotică” care să se plieze pe nevoile unor comunități restrânse. Răspândirea credincioșilor ortodocși în lumea occidentală a avut loc mai ales după Revoluția din Rusia și după cele două Războaie mondiale. Astăzi se poate vorbi de un număr mare de ortodocși care trăiesc în Occident, ceea ce presupune o responsabilitate crescândă a Bisericii Ortodoxe. În același timp, trebuie să se întărească ideea că misiunea ortodoxă în lumea occidentală depășește simplul prozelitism. În acest sens, Ortodoxia trebuie să-și definească rolul și locul în lumea de astăzi, care îi cuprinde pe toți oamenii și întregul cosmos. Rolul Ortodoxiei în Europa și în lume este mult mai important decât acela de a reduce misiunea Bisericii la convertirea cât mai multor oameni.

Ortodoxia trebuie să-și prezinte etosul în fața valorilor culturale și religioase occidentale. Ortodocșii care trăiesc în alte teritorii decât cele în care s-au născut pot și trebuie să interpreteze și să prezinte lumii ceea ce ei înțeleg prin cuvintele „occidental” și „vestic” și să realizeze punți de legătură între credința ortodoxă și cultura occidentală. Trebuie urmat drumul Sfinților Părinți ai Bisericii, cei care au ținut cont de provocările culturale ale timpurilor lor, reușind să transforme lumea greco-romană după învățătura evanghelică. Ortodoxia în Occident este chemată să facă exact același lucru pentru timpurile prezente: să abordeze și să rezolve nevoile actuale ale oamenilor pornind de la propria tradiție religioasă. Aceste probleme devin problemele tuturor, indiferent de locul în care trăiesc sau de unde vin oamenii.

Cele mai mari semne de întrebare apar atunci când frica de celălalt se identifică cu frica de alteritate, aceasta fiind, de fapt, o suprapunere a diferenței și diviziunii. În aceste condiții existențele oamenilor sunt identificate cu diviziunile dintre ei, apărând tot felul de împărțiri: state, cluburi, frății sau confesiuni. „Când diferența devine diviziune, comuniunea nu este nimic altceva decât un aranjament pentru coexistența pașnică”.²⁹ Ea devine un interes parțial care se poate transforma în conflict ce pornește de la confuzia realizată între diferențe și diviziuni.

Având exemplul Sfinților Părinții, și în special al Sfântului Maxim Mărturisitorul, se poate vorbi de dimensiunea cosmică a realității. Cosmosul este împărțit în diverse părți, rezultat al apariției morții în urma păcatului strămoșesc. „Moartea există deoarece comuniunea și alteritatea nu pot coincide în creație. Existențele diferite devin existențe îndepărtate: pentru că diferența devine diviziune, distincția devine distanță”.³⁰ Conform învățăturii Sfântului Maxim, diferența trebuie menținută. Însă diviziunea reprezintă

²⁹ Metropolitan JOHN ZIZIOLAS, „Communion and Otherness”, în: *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 38, no. 4 (1994), p. 350.

³⁰ IBIDEM, pp. 350-351.

pervertirea diferenței și, în cele din urmă, conduce la moarte. Prin coroborarea diferenței și diviziunii se ajunge la moarte, de aceea iadul este văzut ca izolarea supremă față de celălalt. „Nu putem rezolva această problemă prin etică. Avem nevoie de o nouă naștere. Aceasta ne conduce la eclesiologie”.³¹

Discuția despre Biserică și despre rolul ei în societatea contemporană devine astfel esențială. „Biserica este o comunitate care trăiește în istorie și, prin urmare, în starea de existență căzută în păcat. Toate observațiile în legătură cu dificultatea reconcilierii comuniunii cu ceilalți în cultura noastră sunt aplicabile în același timp și vieții Bisericii. Păcatul ca frică și respingere a celuilalt este o realitate trăită și în cadrul Bisericii. Biserica este compusă din păcătoși și ea împărtășește în întregime dimensiunea ontologică și cosmică a păcatului care este moartea, ruperea comuniunii și, în final, *diastasis* (separarea și descompunerea) existențelor”.³² Pentru ortodocși, principala caracteristică a Bisericii rămâne însă *metanoia*, adică schimbarea minții prin pocăință. Eclesiologia ortodoxă, pornind de la sfințenia Bisericii, nu trebuie să ajungă la triumfalism, ci la compasiune și metanoia profunde. În mărturisirea de astăzi, Ortodoxia trebuie să vorbească despre adevărurile pe care le-a propovăduit începând cu epoca apostolică: credința în Sfânta Treime (modelul prin excelență al comuniunii interpersonale), credința în Domnul nostru Iisus Hristos (oamenii sunt creați după chipul lui Dumnezeu și sunt chemați să ajungă la asemănarea cu El în Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat, Imaginea Tatălui ceresc), credința în Duhul Sfânt (Cel Care realizează *koinonia*, comuniunea supremă), învățătura despre Biserică (Trupul tainic al Domnului în care se reface legătura dintre oameni și Dumnezeu prin Sfintele Taine). Toate acestea stau la baza raportului dintre comuniune și alteritate. În discuțiile actuale despre rolul Ortodoxiei în Occident trebuie să se pornească de la persoană și personalism, așa cum sunt înțelese din punct de vedere ortodox: alteritatea în comuniune și comuniunea în alteritate, libertate și creativitate în același timp.

În zilele noastre, comuniunea cu ceilalți este destul de dificilă nu numai în afara Bisericii, ci și în interiorul ei. Ortodoxia oferă răspunsuri la întrebările actuale ce gravitează în jurul raportului dintre comuniune și alteritate, răspunsuri ce vin din viața eclesială. Aceste adevăruri trebuie să fie propovăduite și în lumea occidentală, bazându-se pe un anumit fel de viață reprezentat de existența ortodoxă autentică. „Ortodoxia este prezentă în Europa Occidentală nu pentru a face prozelitism sau pentru a impresiona și a «fermea» cu aspectul său «exotic». Este acolo ca o sămânță care

³¹ IBIDEM, p. 351.

³² IBIDEM.

trebuie să fie plantată în solul culturii occidentale, ca o parte integrală și organică a ei, să ajute Europa Occidentală să dobândească și să trăiască comuniunea cu celălalt într-un mod personal, pe baza viziunii existențiale trinitariene, hristologice și euharistice. Aceasta se poate întâmpla doar printr-un proces încet, o prezență «kenotică» și o integrare genuină. Se poate întâmpla doar printr-o cooperare strânsă și creativă și printr-un dialog sincer cu creștinismul și cultura occidentală”.³³

Biserica se află pe cale spre Împărăția lui Dumnezeu fără a se identifica cu ea, fiind în continuă mișcare transformatoare. „Biserica, în calitatea ei de comunitate eshatologică și euharistică îndreptată spre viitor, nu-și dobândește fundamentul (ὀψοσταση) îndeosebi din ceea ce este sau din ceea ce i s-a transmis în trecut ca structură sau ca instituție, ci mai ales din ceea ce se va întâmpla în Eshaton. De aceea, pe de o parte, Biserica *devine* progresiv Împărăția lui Dumnezeu, pe când, la polul opus, identificarea Bisericii cu Împărăția lui Dumnezeu nu doar obiectivează pe cea de a doua, ci și preschimbă Biserica într-un organism încrămențit, o formă statică sau structură instituțională, un așezământ al istoriei, într-un sistem compozit închis care absolutizează semnificația trecutului în detrimentul viitorului și al prezenței Duhului Sfânt”.³⁴

Pornind de la aceste aspecte eclesiologice, trebuie subliniat faptul că a considera culturile și civilizațiile Estului și Vestului ca fiind fără legătură sau ca neputând converge niciodată într-un mod creativ reprezintă, în cele din urmă, o abordare simplistă. Orice generalizare în istorie este simplistă, fie că susține sau combate teoria „ciocnirii civilizațiilor”. Este mai important să se analizeze posibilitățile îmbogățirii reciproce între diversele culturi și civilizații decât posibilele ciocniri dintre ele.³⁵ Acest lucru se poate realiza numai în Biserică, Trupul tainic al Domnului, în care sunt chemați, așteptați și încorporați toți oamenii indiferent de rasă, sex sau religie, dacă răspund pozitiv chemării Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu întrupat „pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire”.

Concluzii

În lumea în care trăim, caracterizată prin generalizarea instabilității și incertitudinii, excluderea religiei din viețile oamenilor a condus atât la renașterea fundamentalismelor, ajungându-se până la conflicte religioase locale, naționale și internaționale, cât și la fenomenul opus, al „întoarcerii la

³³ IBIDEM, pp. 360-361.

³⁴ PANTELIS KALAITZIDIS, *Ortodoxie și modernitate. O introducere*, Traducere din neogreacă de Florin-Cătălin Ghiț, Prefață de Radu Preda, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2010, pp. 31-32.

³⁵ His All Holiness Ecumenical Patriarch BARTHOLOMEW, *Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today*, Doubleday, New York, 2008, pp. 214-215.

Dumnezeu”. Unii, între care un loc aparte îl ocupă Samuel Huntington, au legat aceste realități de ceea ce a devenit cunoscut sub numele de „ciocnirea civilizațiilor” și de un adevărat „război al religiilor”. Alții au văzut religia ca singura sursă care poate promova pacea și înțelegerea între oameni. Astfel, se vorbește din ce în mai mult de o „întoarcere la religie”, fără a se ajunge însă la sincretism sau la omogenizarea diferențelor dintre religii. În acest context, dialogul interreligios ocupă un loc important.³⁶

Dialogul este un dar al lui Dumnezeu. Creatorul este permanent în dialog cu persoanele umane create după chipul Său. Dialogul este experiența fundamentală a vieții noastre și poate avea loc doar într-o atmosferă de respect și responsabilitate, având ca scop înțelegerea reciprocă, precum și clarificarea neînțelegerilor. Important este ca participanții la dialog să discearnă între contextul istoric, tradițiile și credințele particulare și adevărul suprem. Erezia apare atunci când o singură parte a adevărului este selectată și absolutizată într-un mod fundamentalist, excluzând astfel celelalte aspecte. Planul lui Dumnezeu îi cuprinde pe toți oamenii creați din iubire și nu se schimbă niciodată, deși ființele umane și circumstanțele istorice se pot schimba. „Suntem convinși că în ciuda diferențelor culturale, religioase și rasiale suntem mai apropiați unii de alții decât ne putem imagina”.³⁷

Biserica Ortodoxă a primit preaplinul adevărului prin inspirația Duhului Sfânt, adevăr prețuit și cultivat în comuniunea Sfinților. Pentru oameni, cunoașterea adevărului divin este un proces gradual într-o dezvoltare nesfârșită. Fiecare persoană merge pe acest drum alături de alte persoane, fără a fi însă identică cu ceilalți. Fiecare persoană primește și percepe adevărul în concordanță cu propria experiență religioasă și capacitate de înțelegere. Adevărul suprem există și a fost revelat în totalitatea lui, fiind prezent desăvârșit și neschimbat în Biserica Ortodoxă. Însă felul în care este perceput variază de la un om la altul. „Aceasta nu este o viziune clar doctrinară a adevărului teologic. Dimpotrivă, este o viziune spirituală esențială pentru realitatea lumescă, una care înlocuiește aroganța de la autoritate și deschide căi noi de abordare a credincioșilor altor religii. Presupune mărinimie și milostenie, credință și speranță, toleranță și reconciliere. Se opune convertirii forțate și conflictului, impunerii și intoleranței, agresiunii și violenței”.³⁸ Această abordare ne ferește să-I atribuim lui Dumnezeu intenții și decizii care sunt doar ale noastre. Atunci

³⁶ Vezi o analiză a dialogului interreligios în: ADRIAN BOLDIȘOR, *Importanța și actualitatea dialogului interreligios pentru lumea contemporană: istorie, perspective, soluții*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2015.

³⁷ His All Holiness Ecumenical Patriarch BARTHOLOMEW, *Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today*, Doubleday, New York, 2008, p. 221.

³⁸ IBIDEM, p. 224.

când se dialoghează cu cei de alte credințe și ideologii trebuie să se pornească de la iubirea jertfelnică a lui Dumnezeu pentru toți oamenii.

Abstract: *Can We Speak About a „Clash of Civilizations” in the Twenty-First Century?*

Nowadays, in the context of the growing migration of the Muslim population in Europe, caused by the wars in Syria and other areas, the question is increasingly being asked whether there is a danger of „Islamization of Europe” following the „clash of civilizations”. The last formula is not new. It created a real dispute in the past. But the discussions must also take into account other questions that are currently being asked: is there still a Christian Europe? Is it possible to speak of an intrinsic conflict between Christianity and Islam, which erupts at certain periods of time?

In this study we will focus on the topic of „clash of civilizations”, the impact that this formula had in the world at the end of the twentieth century and the connotations it has for our times. The topic of research starts from the realities that no one can dispute, globally emphasizing the problems that affect people: conflicts in various territories, difficult economic situations in certain regions of the world, reaching financial crises and important social changes, in which the majority populations have to live with minorities that, most of the time, they do not know and do not accept.

BIBLIOGRAFIE

1. BARTHOLOMEW, His All Holiness Ecumenical Patriarch, *Encountering the Mystery. Understanding Orthodox Christianity Today*, Doubleday, New York, 2008.
2. BOLDIȘOR, ADRIAN, *Importanța și actualitatea dialogului interreligios pentru lumea contemporană: istorie, perspective, soluții*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2015.
3. BOLDIȘOR, ADRIAN, *Ortodoxia ieri, azi, mâine. Teme intercreștine și interreligioase pentru secolul XXI*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2019.
4. BOLDIȘOR, ADRIAN, „Impactul fenomenului migrației asupra dialogului interreligios. Perspectivă ortodoxă”, în: *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12/2019, pp. 109-121.
5. ECK, DIANA L., „The Christian Churches and the Plurality of Religious Communities”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, Edited by Emmanuel Clapsis, WCC Publications, Geneva. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004.
6. HUNTINGTON, SAMUEL P., „The Clash of Civilizations?”, în: *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, 1993, pp. 22-49.
7. HUNTINGTON, SAMUEL P., *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, traducător: Radu Carp, prefață: Iulia Motoc, Ed. Antet, București, 1998.
8. KALAITZIDIS, PANTELIS, *Ortodoxie și modernitate. O introducere*, Traducere din neogreacă de Florin-Cătălin Ghiț, Prefață de Radu Preda, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2010.
9. PETERSEN, RODNEY L., „Forgiveness and Reconciliation in Christian Theology. A Public Role for the Church in Civil Society”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, Edited by Emmanuel Clapsis, WCC Publications, Geneva. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004.
10. RAISER, KONRAD, „Violence and Religion in Pluralistic Societies”, în: *The Orthodox Churches in a Pluralistic World. An Ecumenical Conversation*, Edited by Emmanuel

Clapsis, WCC Publications, Geneva. Holy Cross Orthodox Press, Brookline, Massachusetts, 2004.

11. ZIZIOULAS, Metropolitan JOHN, „Communion and Otherness”, în: *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 38, no. 4 (1994), p. 350.
12. YANNARAS, CHRISTOS, „The Church in the Postcommunist World”, în: *International Journal for the Study of the Christian Church*, 3:1, 2003, p. 32.